

Katrin Leppik

Tartu ülikooli eesti ja soome-ugri
keeleteaduse nooremteadur
foto: Lauri Kulpsoo

Hääldusmõtted 11

Kuidas mõjutab õppija emakeel eesti keele vokaalide häälduse omandamist?

Üleilmastumise tulemusena on eesti keele õppijaskond viimastel aastakümnetel rahvusvahelistunud ning eri emakeelega eesti keele õppijate hulk on mitmekesisestunud. Vaadates rahvaloenduse andmeid, näeme, et 2000. aastal kõneldi Eestis 109 emakeelt, 2011. aastal 157 emakeelt ning 2021. aastaks oli eri emakeelte arv tõusnud 243-ni (Statistikaamet 2023). Kuidas aga mõjutab õppija emakeel eesti keele häälduse omandamist?

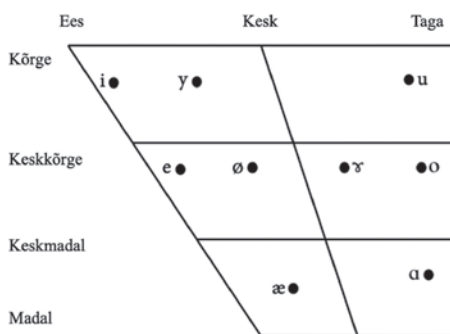
Häälduse õppimisest ja õpetamisest rääkides puutume kokku aktsendi mõistega. Aktsent on kõneleja emakeelest tingitud süsteemne kõrvalekalle õpitava keele normhääldusest. Sõltuvalt õppija emakeelest on erineva emakeelega õppijatele keerulised erinevad eesti keele häälduse aspektid. On palju teise keele häälduse omandamise mudeleid ja teooriaid, mis pakuvad välja võimalikke stsenaariume ja assimilatsioonimustreid¹. Kõne õppimise mudeli (ingl *Speech Learning Model*, Flege 1995) järgi on õppijal lihtne omandada häälikuid, mis on emakeeles ja õpitavas keeles ühesugused. Nende häälikute puhul toimub ülekanne emakeelest teise keelde. Kui õpitavas keeles on häälikuid, mis on väga erinevad emakeele häälikutest ja millele ei ole lähedasi häälikuid, siis luuakse nende jaoks uued häälikukategooriad. Kõige keerulisem on aga õppijale olukord, kus emakeele ja õpitava keele häälikud on mingite tunnuste poolest sarnased, kuid samal ajal ka pisut erinevad. Sellisel juhul kipuvad õppijad kasutama

¹ Assimilatsioon ehk sarnastumine, häälikute läheduse tõttu mõne hääldusjoone poolest üksteisega osaliselt või täielikult sarnaseks muutumine.

õpitava keele hääliku asemel oma emakeele häälikukategooriat ja toimub assimilatsioon ehk sarnastumine.

Vaatame lähemalt eesti keele täishäälikute süsteemi ja selle omandamist eri emakeelega õppijate poolt. Eesti keeles on rikkalik üheksa täishääliku ehk vokaaliga süsteem (*i, ii, e, ö, ä, a, õ, u, o*, rahvusvahelises foneetilises tähestikus ehk IPA-s² kasutatakse eesti vokaalide märkimiseks järgmisi sümboleid /i, y, e, ø, æ, a, ɤ, o, u/). Maailma keelteatlase andmetel (Maddieson 2013) on keskmiselt maailma keeltes viis-kuus vokaali (51% maailma keeltest), 33% maailma keeltest kasutab rohkem kui seitset vokaali ja 16% maailma keeltest kasutab kahte kuni nelja vokaali. Mida vähem on keeles vokaale, seda rohkem võib vokaalide hääldus varieeruda ja ühel vokaalil võib olla mitu hääldusvarianti.

Vokaalide häälduse kirjeldamisel lähtutakse keele ees-tagapoolsusest, keeleselja tõusuastmest ning huulte kujust. Vokaalid /i, y, e, ø, æ/ on eesvokaalid ning /u, ɤ, o, a/ tagavokaalid (vt täpsemalt jooniselt 1), st eesvokaalide hääldamisel liigub keeleselja eesosa kõva suulae poole ning tagavokaalide puhul liigub keeleselja tagaosaga pehme suulae poole. Keeleselja tõusuastme järgi on vokaalid /i, y, u/ kõrged, vokaalid /e, ø, ɤ, o/ keskkõrged ning /æ/ ja /a/ madalad vokaalid. Huulte kuju põhjal on vokaalid /y, u, ø, o/ hääldatud ümardatud ja vokaalid /i, e, ɤ, æ, a/ ümardamata huultega. (Asu jt 2016)

Joonis 1. Eesti artikulaatorne vokaalidiagramm (Asu, Teras 2009)

² https://www.internationalphoneticassociation.org/IPAcharts/IPA_chart_trans/pdfs/IPA_Kiel_2020_full_est.pdf, vt eesti keele IPA transkriptsiooni kohta lähemalt <https://teatmik.eki.ee/teatmik/eesti-keel-ipa-transkriptsioonis/>.

Eesti keele vokaalid õppijate häälduses

Eesti keele vokaale on uuritud soome, vene, hiina, jaapani ja hispaania emakeelega õppijate häälduses. Soome keel on eesti keele sugulaskeel ning seetõttu on soome keele vokaalisüsteem üpris sarnane eesti keele omaga. Soome keeles on kaheksa vokaali /i, y, u, e, ø, o, æ, a/, mis on eesti keele vokaalidega peaaegu identsed ning nende hääldamisega ei ole soome emakeelega õppijatel raskusi. Küll aga puudub soome keeles vokaal /ɤ/, st soome emakeelega õppijad peavad eesti keelt õppides omandama ühe uue vokaalikategooria. Meister ja Meister (2019) leidsid, et soome emakeelega eesti keele õppijad hääldavad eesti keele /ɤ/-d keskkõrge tagavokaalina, kuid nende huulte asend ei ole täpne. Soome emakeelega õppijad hääldavad eesti keele /ɤ/-d ümardatud huultega ja moodustavad selle asemel o või ö-laadse hääliku.

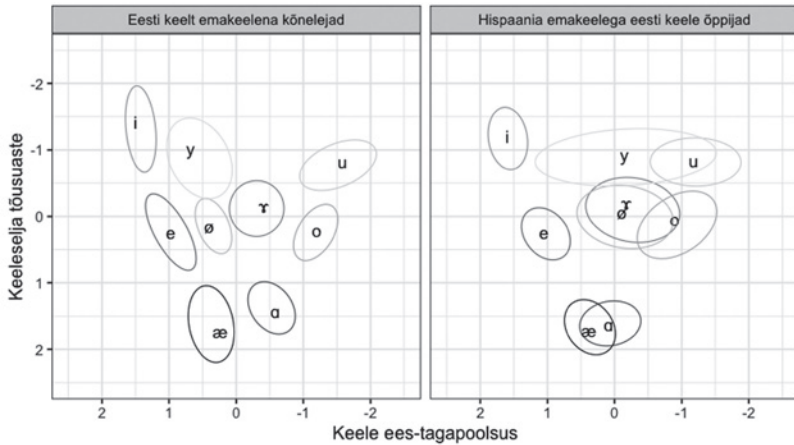
Võrreldes eesti keelega on vähem vokaale vene keeles, kus kasutatakse kuut vokaali /i, i, u, e, o, a/. Vokaalid /i, u, e, o/ on võrdlemisi sarnased mõlemas keeles. Vene keele /a/ hääldus sõltub ümbritsevatest häälikutest ning /a/ võib olla hääldatud [æ], [a] või [ɑ]-na. Õppija jaoks tähendab see mitme sarnase häälikukategooria eristamist ja võib osutada keeruliseks. Vene emakeelega õppija jaoks on eesti keele vokaalid /y/ ja /ø/ uued, st neile vastavaid kategooriaid vene keeles ei ole, küll aga on neile lähim häälik vene keele /i/. Eesti ja vene keele vokaale /ɤ/ ja /i/ (mida tähistatakse tähega *υ*) on kuuldeliselt peetud üpris sarnasteks, kuid nende häälikute moodustuskoht on erinev. Eesti /ɤ/ on enamasti hääldatud keskkõrge tagavokaalina, aga vene keele /i/ on kõrge keskvokaal, st need häälikud erinevad keele ees-tagapoolsuse ning keeleselja tõusuastme poolest. Lya Meister (2011) leidis oma doktoritöös, et vene emakeelega õppijate häälduses on vokaalide /ø/ ja /ɤ/ puhul kõige suurem kõrvalekalle ning need vokaalid erinevad nii keele ees-tagapoolsuse kui ka keeleselja tõusuastme poolest kõige enam eesti emakeelega kõnelejate moodustatud vokaalidest. Ka vokaalide /i, y, o, æ/ puhul oli märgata erinevusi emakeelsete kõnelejate hääldusest, kuid need erinevused ei olnud statistiliselt olulised.

Sarnaselt vene keelega on ka hiina keeles kuus vokaali (/i, y, e, a, o, u/). Hiina ja eesti keele vokaalid /i, y, u, o/ üksteisest suuresti ei erine, küll aga on eesti ja hiina keeles erinev arv madalaid vokaale. Hiina keeles on üks madal vokaal /a/, kuid eesti keeles on kaks: /æ/ ja /a/. Hiina emakeelega õppijale võib olla nende eristamine keeruline ning need võivad

assimileeruda hiina keele /a/-ga. Hiina keele /e/ on aga hoopis sarnane eesti keele /ɤ/-ga. Eesti keele /ø/-le vastavat kategooriat hiina keeles ei ole. Fan (2023) uuris oma magistritöös hiina emakeelega õppijate eesti vokaalide hääldust ja leidis, et õppijad on loonud uued kategooriad /æ/ ja /ɑ/ jaoks, kuid neile valmistab raskust /ø/ hääldamine ning /ø/ kattub õppijate häälduses /ɤ/ ja /y/-ga.

Võrreldes eespool nimetatud keeltega on jaapani keele vokaalisüsteem veel väiksem ja koosneb viiest vokaalist (/i, e, a, o, u/). Vokaalide /i, e, o/ vahel ei ole jaapani ja eesti keeles suuri erinevusi. Jaapani keeles on üks madal keskvokaal /a/, kuid eesti keeles on neid kaks: eesvokaal /æ/ ja tagavokaal /ɑ/. Jaapani emakeelega õppijale võib selliste lähedaste kategooriate eristamine olla keeruline. Mõlemas keeles on ka vokaal /u/, kuid jaapani keeles on /u/ hääldatud ümardamata huultega ([u]) ja võib kuuldeliselt meenutada eesti keele /ɤ/-d. Vokaalidele /y, ø/ ja /ɤ/ jaapani keeles vasteid ei ole ning nende häälikute jaoks peaksid õppijad moodustama uued kategooriad. Nemoto jt (2015) uurisid, kuidas jaapani emakeelega eesti keele õppijad hääldavad eesti keele vokaale ja leidsid, et vokaalide /ɑ/ ja /æ/ eristamine on jaapani emakeelega õppijatele keeruline ning need vokaalid sulanduvad jaapani keele /ɑ/-ga. Kõige keerulisemad on aga jaapani emakeelega õppijate jaoks vokaalid /y, ø, ɤ, u/, nende jaoks ei moodustanud õppijad erinevaid kategooriaid ning need vokaalid kattuvad üksteisega. Jaapani emakeelega õppijate häälduses assimileeruvad vokaalid /y, ø, ɤ/ jaapani keele /u/-ga.

Sarnaselt jaapani keelega on ka hispaania keeles viis vokaali (/i, e, a, o, u/). Vokaalid /i, e, o, u/ on eesti ja hispaania keeles väga sarnased. Hispaania keel /a/ on võrreldes eesti keele /ɑ/-ga eespoolsem ning natukene madalam kui eesti keele /æ/. Vokaalidele /y, ø, ɤ/ hispaania keeles vasteid pole. Leppik jt (2023) leidsid, et hispaania emakeelega eesti keele õppijate häälduses on eesti keele /ɑ/ ja /æ/ sulandunud üheks kategooriaks ja hääldatakse sarnaselt hispaania keele /ɑ/-ga (vt joonist 2). Vokaali /y/ hääldavad hispaania emakeelega õppijad enamasti sarnaselt emakeelsete kõnelejatega, kuid mõned õppijad hääldavad /y/-d sarnaselt ka /u/-ga. Kõige rohkem varieerub hispaania emakeelega õppijate /ø/ ja /ɤ/ hääldus. Tihti hääldatakse neid ebamäärase keskvokaalina või aetakse omavahel segamini. Samuti kattub /ɤ/ ja /ø/ hääldus /o/ hääldusega.

Joonis 2. Eesti keele vokaalid emakeelsete kõnelejate (vasakul) ja hispaania emakeelega eesti keele õppijate (paremal) häälduses (Leppik jt 2023)

Võib oletada, et ka ortograafia mõjutab eesti keele õppijate hääldust. Vaadates hispaania emakeelega õppijate hääldust (vt joonist 2), joonistub välja muster, kus /ɑ/ ja /æ/ (mida tähistatakse tähtedega *a* ja *ä*) hääldatakse sarnaselt, /u/ ja /y/ (vastavalt *u* ja *ü*) kattuvad osaliselt ning ka /ø, ɤ/ puhul on näha ühisosa /o/ hääldusega (vastavalt *ö, õ, o*). Ortograafia mõju eesti vokaalide hääldusele ei ole aga veel uuritud.

Näited eri emakeelega õppijate eesti keele vokaalide häälduse omandamise kohta osutavad, et sõltuvalt õppija emakeelest on õppijatel raskusi erinevate vokaalide omandamisega. Vokaalide /i, e, o/ omandamisel enamasti raskusi pole. Kõige rohkem esineb kõrvalekaldeid vokaalide /ɤ/ ja /ø/ hääldamisel. Vaatamata sellele, et vokaalid /ɤ/ ja /ø/ on õppijate jaoks uued kategooriad, millele puuduvad emakeeles vasted, valmistab õppijatele nende omandamine raskusi: need vokaalid kattuvad üksteisega või assimileeruvad õppija emakeeles oleva lähima kategooriaga. Sõltuvalt õppija emakeelest on õppijad kas edukad vokaali /y/ jaoks uue kategooria loomisel või sulandub /y/ kokku lähima emakeelse vokaaliga. Õppijatele valmistab raskust ka madalate vokaalide /ɑ/ ja /æ/ eristamine ning need assimileeruvad õppijate emakeeles oleva sarnase keskvokaaliga /a/. Vaadeldud näited illustreerivad, et lähtudes õppija emakeele häälikusüsteemist, saame ennustada, milliste häälikute omandamine võiks õppijale keerulisemaks osutada.

Viidatud kirjandus

- Asu, Eva Liina, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu, Pire Teras (toim) 2016. Eesti keele hääldus (= Eesti keele varamu II). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Asu, Eva Liina, Pire Teras 2009. Illustrations of the IPA: Esonian. – *Journal of the International Phonetic Association* 39 (3), 367–372.
- Fan, Mingxin 2023. Eesti keele vokaalid hiina emakeelega õppijate häälduses. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Flege, James E. 1995. Second-language Speech Learning: Theory, Findings, and Problems. – *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-language research*. Ed. by Winifred Strange. Timonium, MD: York Press, 233–277.
- Leppik, Katrin, Pärtel Lippus, Eva Liina Asu 2023. The perception and production of Estonian vowels and vocalic quantity contrasts by Spanish L1 learners. – *Ampersand* 11, 100147.
- Maddieson, Ian 2013. Vowel Quality Inventories. – *The World Atlas of Language Structures Online*. Ed. by Matthew S. Dryer, Martin Haspelmath. Munich: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <https://wals.info/chapter/2>.
- Meister, Lya 2011. Eesti vokaali- ja kestuskategooriad vene emakeelega keelejuhtide tajus ja häälduses. Eksperimentaalfoneetiline uurimus. (= *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 30.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Meister, Einar, Lya Meister 2019. Production of Estonian vowels by Finnish speakers. – *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri* 10 (1), 129–143.
- Nemoto, Rena, Einar Meister, Lya Meister 2015. Production of Estonian vowels by Japanese subjects. – *Proceedings of ICPhS 2015: 18th International Congress of Phonetic Sciences*. Glasgow: University of Glasgow.
- Statistikaamet 2023. Eestis kõneldakse 243 emakeelt. <https://www.stat.ee/et/uudised/eestis-koneldakse-243-emakeelt>.